

2011
Masa Takvimi
HEDİYE

AKTÜEL Arkeoloji DERGİSİ

OCAK 2011 - 19 /9.5 TL - KIBRIS: 11 TL

**35 MİLYON YIL
ÖNCE
ANADOLU**

İnsan'ın Eski Dostu
AT'IN EVRİMİ

Anadolu'ya Memeli Hayvanlar
NEREDEN ve NASIL GELDİ?

Anadolu'da
**FİLLER-MAMUTLAR
YIRTICILAR**

Tüpraş

ARKEO SERGİ-HABER
www.aktuelarkeoloji.com.tr

AKTÜEL Arkeoloji DERGİSİ

GELECEĞE BİR ANADOLU BIRAKMAK İÇİN...

OCAK - ŞUBAT 2011 - 19

İÇİNDEKİLER

Osman Hamdi Bey
<i>Zeynep KIZILTAN</i>	10
IASOS Mermerleri
<i>Serçi</i>	13
Arkeoloji Haberleri	18
Anadolu'ya Memeli Hayvanlar İlk Nereden, Nasıl Geldi
<i>Prof. Dr. Mehmet SAKINÇ</i>	56
İnsan'ın Eski Dostu At'ın Evrimi
<i>Dr. Ayhan YİĞİT</i>	62
Anadolu'da Büyük Memeliler Filler ve Mamutlar
<i>Dr. Ebru ALBAYRAK</i>	74
İnsanın "İnsanlaşması" ve İlk Aletleri
<i>Prof. Dr. Güven ARSEBÜK</i>	84
Elmacık Megafaunası
<i>Dr. Nurfeddin KAHRAMAN</i>	92
15 Milyon - 5 Milyon Arasındaki Göçlere Bir Yolculuk
<i>Prof. Dr. Berna ALPAGUT</i>	104
35 Milyon Yıldan Günümüze Batı Anadolu
<i>Prof. Dr. Tümel Tanju KAYA - Serdar MAYDA</i>	110
Geç Miyosen Dönemde Anadolu
<i>Prof. Dr. Ayla Sevim EROL</i>	118

Kapak: Çorakyerler Kazısı
Fotoğraflar: Halil TEKİN
İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Aykan ÖZENER
MTA - Aykan ÖZENER

Carnivora Kafatası Fosili
Hakemi Use Kazı Arşivi
IASOS
Ege Üniv. T. T. Müzesi
Maraş Fili fosili

Yazı İşleri Müdürü
Murat NAĞIŞ
muratnagis@aktuelarkeoloji.com

Yayın Koordinatörü
Ayşe TATAR
aysetatar@aktuelarkeoloji.com

Editör
Mehmet BEZDAN
mbezdan@aktuelarkeoloji.com

Görsel Yönetmen
Levent YILMAZ
grafik@aktuelarkeoloji.com

Reklam ve Halkla İlişkiler
Ergin BAYTOK
erginbaytok@aktuelarkeoloji.com

Bilişim Danışmanı
Ramazan AKTAŞ
internet@aktuelarkeoloji.com

Fotoğraf Editörü
Aykan ÖZENER
Bilge YILMAZ

Haber Asistanı
Efe SUBAŞI
info@aktuelarkeoloji.com

İngilizce Çeviriler
Ayşe TATAR

Yazınsal ve Görsel Katkıda Bulunanlar

Prof. Dr. Ayla Sevim Erol, Prof. Dr. Güven Arsebük,
Prof. Dr. Mehmet Sakiç, Prof. Dr. Tümel Tanju Kaya,
Dr. Ebru Albayrak, Dr. Nurfeddin Kahraman, Öğr. Gör. Ayhan Yiğit,
Serdar Mayda, Ronald Clyde Blakey, Önder Önerbay

Prof. Dr. Adnan Diler, Prof. Dr. Aynur Özfirat, Prof. Dr. Sevinç Günel,
Doç. Dr. Halil Tekin, Doç. Dr. Nicolò Marchetti,
Doç. Dr. Gülgün Köroğlu, Doç. Dr. Kaan İren,
Yrd. Doç. Dr. Metin Alparslan, Yrd. Doç. Dr. Aytekin Erdoğan,
Dr. Ömür Dilek Erdal, Araş. Gör. Gözde Adıgüzel,
Araş. Gör. Çiçek Atay, Gamze Durdu-Yeşim Alkan

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Edirne Arkeoloji Müzesi,
Erzurum Müzesi, Europa Nostra-Türkiye,
İstanbul Arkeoloji Müzeleri,
İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı,
MTA Tabiat Tarihi Müzesi, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı,
Ege Üniversitesi Tabiat Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

Temsilci Koordinatörü
Samet HARMANDAR
temsilci@aktuelarkeoloji.com

Muhabir Temsilci
Ertuğ ERGÜRER
Atatürk Üniversitesi

İletişim ve Abonelik
www.aktuelarkeoloji.com

Tomtom Mah. Yeniçarşı Cad. No: 12/A
Gürhan 3. Kat No: 31 Galatasaray 34433 İstanbul Türkiye
Tel: (+90) 212 2442502
info@aktuelarkeoloji.com - abone@aktuelarkeoloji.com

Dağıtım
YAYSAT

Baskı
Pasifik Ofset
www.pasifikofset.com
Tel: (+90) 212 412 17 77

Yazıların tüm sorumluluğu yazarlara aittir.
2 ayda bir yayımlanır, basın yayın meslek ilkelerine uyar.
Yayın çalışmaları kişilerin gönüllü katılımlarıyla gerçekleştirilmektedir.

"Aktüel Arkeoloji Dergisi'nin yayın projesi
Tüpraş'ın desteği ile sürdürülmektedir"

Merhaba 2011...

Merhaba 35 milyon yıl önce Anadolu!

Üzerinde yürüdüğümüz bu topraklarda, milyonlarca yıl önce, büyük göçler yaşayan dev memeli canlıların benzer türlerini bugün ya hayvanat bahçelerinde ya da belgeselerde görebiliyoruz. Bu canlıların birçoğu; Anadolu'da milyonlarca yıl önce kendilerine doğal yaşam alanı bulmuş, bazıları evrimleşerek değişim geçirmiş, bazıları ise bu değişime ayak uyduramayarak yok olmuşlar.

Evrimsel açıdan Anadolu, milyonlarca yıl önce, çok önemli bir kara köprüsü olarak oluşmaya başlamış ve birçok memeli için bir geçiş ve yaşam alanı olmuş. Peki, Anadolu'nun karasal bir coğrafyaya dönüşmesi ile birlikte hangi canlılar bu topraklara hâkim olmuş? Kahramanmaraş'ta, Erzurum'da, Edirne'de filler ve mamutlar, Ankara'da insansı maymundan birçok büyük omurgalı memeliye kadar muhteşem bir fauna... Bugün nesli tükenmiş olan Anadolu yırtıcılarından Carnivora gibi türler bile Anadolu'da yaşam alanı bulmuş kendine, ancak iklimsel değişimler ve süreçle birlikte yok olmuşlar.

Aktüel Arkeoloji Dergisi olarak her sayımızda bu toprakların tarihini anlatıyoruz. Bu defa sizleri, Anadolu'nun en eski izlerini keşfetmek için bir yolculuğa çıkarmak istedik. Modern yaşamda zaman çok hızlı geçerken, üzerinde yaşadığımız bu toprakların 35 milyon yıl önce nasıl oluştuğunu öğrenerek zamanın nasıl anlamsız olduğunu ya da nasıl akıp geçtiğini ve geçerken de her şeyi nasıl değiştirdiğini göstermek istedik. Bir bakıma, "Konu Anadolu'ysa ve bu konu geçmişte temel alıyorsa, neden prehistorik çağlardan ve hatta çok daha öncesinden başlayarak bir bütün oluşturmayalım?" diye düşündük. Bizce iyi de yaptık. Neden mi? Bu sayıyı hazırlarken Paleantropoloji üzerine çok önemli kazıların yürütüldüğü ve sonuçların alındığı bir coğrafyada olduğumuzu fark ettik. Günümüzde "zaman" olarak algıladığımız kavramın içinde "modern insan" olarak adlandırılan bizler, o kadar hızlı yaşıyoruz ki, dünyanın değiştiğini ya da değişimle birlikte birçok şeyin de yok olduğunu ya da yok olmak üzere olduğunu fark edemiyoruz. Bir öncekiler gibi bu sayı da bize bir şekilde zamanın içinde kaybettiğimizi düşündürüyor: yok olanları ve yok ettiklerimizi...

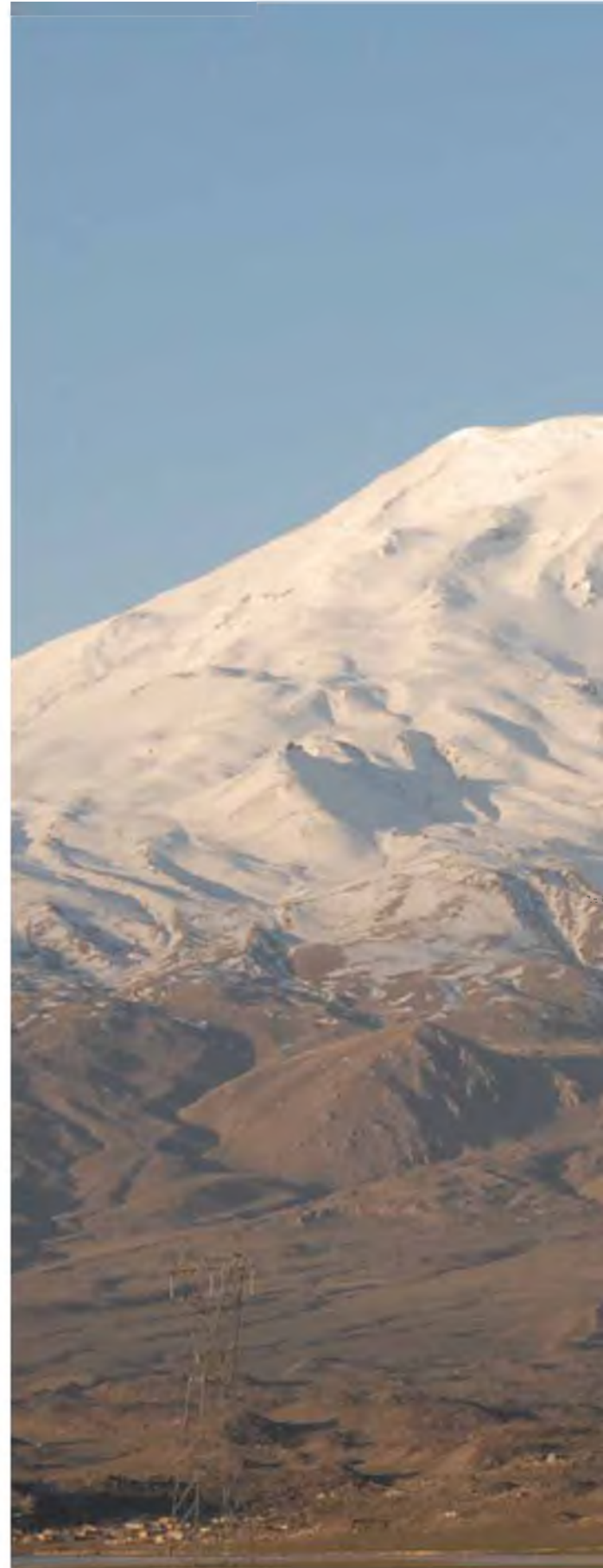
Yeni yılda belki hayatımızı değiştirebilecek kararlarımızı hemen uygulamaya geçiremeyebiliriz ama yaşadığımız dünyaya, çevremize, geçmişten bize kalan kültürel mirasa, diğer yaşayan canlılara karşı daha duyarlı olmaya gayret göstererek bu düşüncenin ilk adımlarını atabiliriz. İyi yıllar!

Sevgi ile kalın
Yeni yılınız kutlu olsun

Ayşe TATAR

AĞRI DAĞI'NDA YENİ ARKEOLOJİK KEŞİFLER

Ağrı Dağı ve yakın çevresinde yaptığımız araştırmaların sonucunda dağın arkeolojik bulguları açısından bölge içinde özel bir konumu olduğu belirginleşmiştir. Çalışmalarımız devam etmekle birlikte arkeolojik ve tarihsel sürecinin ana hatları için artık bir şeyler söylemek mümkündür. 2002 yılından beri devam eden Ağrı Dağı'ndaki çalışmalarımız; Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı ve Yüzey Araştırması olmak üzere iki ayrı sektörde yürütülmektedir. Bugüne değin sistematik bir biçimde araştırılmamış olan bölgede özellikle dağın eteğinde yoğunlaşan oldukça çok sayıda yerleşim belirlenmiştir. Bunlar Geç Kalkolitik Dönemden (yaklaşık MÖ 3750-3400) Geç Demir Çağına (yaklaşık MÖ 600-334) değin uzanan bir zaman dilimine yayılmıştır. Tüm bu süreç boyunca dağ ve yakın çevresi, içinde yer aldığı Doğu Anadolu, Güney Kafkasya (Gürcistan, Ermenistan, Nahçıvan, Azerbaycan) ve İran Azerbaycanı'yla paralel bir kültürel gelişim izlemiştir.

Doğubayazıt Ovası'ndan Büyük Ağrı Dağı (foto S. Kaçırıtı)

*Doğubayazıt Ovası, Cölyüzü köyünden
Büyük Ağrı Dağı (Foto S. Arslan)*

Ağrı Dağı coğrafi olarak kuzeyinde Iğdır Ovası/Aras Vadisi, güneyinde ise Doğubayazıt Ovası'yla çevrilidir. Bu ovaları çevreleyen lavlarla kaplı geniş eteklerine ise birçok yerleşim yeri serpilmiştir. Bu yerleşimler dağın lav akıntılarının ovaya birleştiği noktalardadır; çoğunluğu ve en önemlileri ise dağın kuzey eteğinde ve aynı zamanda bölgenin en verimli tarım alanı olan Iğdır Ovası/Aras Vadisi yönündedir. Dağ eteğindeki bu merkezler dışında, bölgede az sayıda da olsa höyükler görülür. Höyükler çoğu kez ovalarda yükselir, bir kısmı ise ovaların içine değin uzanan ve en alt seviyedeki alçak lav tepeleri üzerinde konuşlanmışlardır. Geç Kalkolitik (yaklaşık MÖ 3750-3400) ve İlk Tunç Çağına (yaklaşık MÖ 3400-2300/2200) ait erken yerleşimler bu alanlarda yer alır. Dağın tüm eteğine yayılmış bulunan kaleler ve eteklerindeki düzlüklerde yer alan mezarlıklar ise kısmen Orta Tunç Çağında görülmeye başlamışsa da (yaklaşık MÖ 2300/2200-1400/1300) büyük oranda Son Tunç/Erken Demir Çağında (yaklaşık MÖ 1400/1300-900) başlayarak iskan edilmişlerdir. Aslında bu yerleşim sistemi, Doğu Anadolu yüksek yaylasının tümü için geçerli görünür; ancak Ağrı Dağı eteklerinde yer alanlar, boyutları, geniş alanlara yayılmış aşağı kentleri ve uzun süreli kullanımlarıyla bölgenin kalanından ayrılır. Kalelerin eteklerindeki düzlüklerde yer alan mezarlıklardaki gömü türü ise Orta Asya ve Kafkasya'dan iyi bilinen kurgan türündedir.

Kasımtığı (I73/3) kale, yerleşim ve mezarlıkları genel görünüm, Son Tunç/Erken Demir Çağ, Erikua Krallığı'nın başkenti Lühiuni.

Karakoyunlu (I73/7) kale ve yerleşimleri genel görünüm, Son Tunç/Erken Demir Çağ Erikua Krallığı kalesi (Kale I), Orta Demir Çağ/Urartu Krallığı eyalet merkezi Minuahinili (Kale II-III), Iğdır Ovası/Aras Vadisi'nden.

Orta Tunç Çağına ilişkin bulgular, diğer dönemlere kıyasla oldukça sınırlıdır ve hemen hemen tamamen kurgan türü mezarlardan ele geçmiştir. Yerleşimlerde görülen bu döneme ait boşluk ve buluntuların büyük çapta ve ot yönünden zengin yaylalardaki mezarlıklardan ele geçmesi bu kültürün yayıldığı Güney Kafkasya ve İran Azerbaycanı için de geçerlidir. Yerleşik ve tarımsal karakterli bir yaşam tarzına sahip olan bir önceki dönem, İlk Tunç Çağ/Kura-Aras'dan sonra bu yeni sistem köklü bir değişimi gösterir. Orta Tunç Çağ halklarının hayvancılığa dayalı sosyo-ekonomik yapıyı benimsedikleri ve pastoral bir yaşam tarzı sürdürdükleri kabul edilir. Kısa ya da uzun mesafeli yaylacılık yaptıkları anlaşılan Orta Tunç Çağ insanlarının transhumanizmin gerektirdiği şekilde otlakların bulunduğu yüksek yaylalar ve dağ etekleri ile yerleşik alanları arasındaki hareketleri, alçak alanların terk edilme nedeni gibi soruların cevapları henüz tam olarak verilebilmiş değildir. Kura-Aras kültürünün uzun süreli sedentar

yaşantısından göçebe, yarı-göçebe pastoral bir aşiret düzenine geçilmesi, bu yeni yaşam biçiminin yerleşme sistemleri üzerindeki etkileri, geleneksel kültürler üzerinde yarattığı sonuçlar hakkında bilinenler tatmin edici olmaktan uzaktır. Bu bilgi eksikliğinin en önemli nedeni arkeolojik malzemenin ülkemiz sınırları içinde yetersiz oluşudur. Aşlında Orta Tunç Çağı'nın tıpkı günümüzde olduğu gibi pastoralizm üzerine kurulu bu sosyo-ekonomik düzeni araştırma bölgemizde büyük çapta Orta Demir Çağ/Urartu Krallığı'na değin devam etmiş görünür. Araştırmalarımızın en önemli ve yeni bulgularından biri de Orta Tunç Çağında ortaya çıkan kurgan türü mezarlardır. Bu dönemin belirleyici unsurlarından biri olan kurganlar ve ilişkili kültürler, Doğu Anadolu yüksek yaylasında Güney Kafkasya ve İran Azerbaycanı'nda olduğu gibi Orta Tunç Çağı'nda ortaya çıkmıştır. Bu kültüre ait erken bulguların rastlandığı Güney Kafkasya'da, biraz daha erken, MÖ 3. binyılın ortasında görülmeye başlarlar. Bizim bu

Ziyarettepe/Sağlıksuyu Höyüğü (K73/5), İlk Tunç, Orta Tunç, Son Tunç/Erken Demir Çağ ve Urartu Dönemi, Doğubayazıt Ovası.

tür mezarlara ait en erken bulgularımız ise MÖ 3. binyıl sonlarına aittir. Bozkurt kazılarının ve yüzey araştırması verilerinin sonuçlarına göre bölgede Orta Tunç Çağını temsil eden kurgan kültürlerinin Ağrı Dağı ve yakın çevresinde Orta Demir Çağı/Urartu Krallığı'na (M Ö 900- yaklaşık MÖ 600) değin devam ettiğini söyleyebiliriz.

Son Tunç/Erken Demir Çağında (yaklaşık MÖ 1400/1300-900) ise yine tüm Kafkasya ve Doğu Anadolu yüksek yaylasında olduğu gibi önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Orta Tunç Çağında kurgan kültürlerinin girişiyle kesin-tiye uğrayan yerleşik yaşam tekrar başlamış görünür. Bu dönemin en dikkat çekici özelliği, çok sayıda kalenin varlığı ve buna bağlı olarak artan nüfustur. Kaleler ve eteklerinde yer alan geniş alanlara yayılmış kurgan mezarlıklarının gösterdiği gibi bölge, eskiye göre çok

Kasıntıği/Orgületepe (173/31), platinimle çevrili kurgan. Orta Tunç Çağ kurganları, aşağıda Iğdır Ovası/Aras Vadisi.

Aktarla (Gürgüre) Köyü, Orta Demir Çağ kalesinden (K71/6) Balık Suyu Vadisi ve otlaklar.

daha yoğun iskân edilmiştir. Bu durum ayrıca daha iyi organize olmuş bir toplumu ve sınıf ayrımının belirginleşmeye başladığını gösterir. Bu dönem ayrıca Urartu Krallığı'nın da kuruluşunu hazırlayan bir süreçtir. Bu nedenle Son Tunç/Erken Demir Çağ aynı zamanda beylikler ya da küçük krallıkların bölgedeki varlığı nedeniyle 'Beylikler Dönemi' olarak da adlandırılır. Ağrı Dağı yerleşimleri içinde İğdır Ovası'na bakan lav tepeleri üzerindeki Kasımtığı ve Karakoyunlu'nun önemi, arkeolojik kalıntılarıyla paralel bir şekilde Asur ve Urartu yazılı belgelerinden de anlaşılır. Her iki merkez, Son Tunç/Erken Demir Çağı'nda (Beylikler Dönemi) ve ardından gelen Urartu Krallığı'nın birer eyalet merkezi olmalarıyla dikkat çekicidirler. Asur ve Urartu yazılı belgeleri Urartu Devleti öncesinde Doğu Anadolu'da pek çok beylik ya da küçük krallık bulunduğunu açıklar. Bu yazılı kaynaklara göre İğdır Ovası'nda bulunan Erikua Krallığı'nın başkenti Luhiuni'dir. Doğu Anadolu'nun en bereketli alanı olan İğdır Ovası nedeniyle Urartu Krallığı en erken dönemden itibaren yöreye saldırılarda bulunmuş ve Kral Minua (MÖ 810-780) Dönemi'nde Erikua Krallığı'na son vermiştir. Kral Minua böylece İğdır Ovası'nı Urartu eyalet sistemi içine almıştır. Yazıtlarda tüm bu olayların yanı sıra Kral Minua'nın yeni eyalet merkezi kurarak buna Minuahinili adını verdiği anlatılır. Araştırmalarımızın sonuçlarına göre; Erikua Krallığı'nın başkenti Luhiuni, büyük bir yerleşime ait mimari kalıntılarıyla Kasımtığı/Gre Herşe'de olmalıdır. Yaklaşık 4 kilometre kadar doğusundaki Karakoyunlu'da bulunan Urartu Kale ve Tapınağı ise Kral Minua'nın kurduğu yeni eyalet

Kasımtığı (I73/3) kurgan, Son Tunç/Erken Demir Çağ.

Ömerağa kalesi (K73/1) batı duvarı.

Korhan yaylası, günümüz yayla çadırı, Ağrı Dağı kuzey ve batı eteklerdeki bu yayla dağın en önemli otlak alanıdır.

merkezi Minuahinili'nin burada yer aldığını gösterir. Urartu Krallığı egemenliğinde bölgede, krallığın yayıldığı tüm coğrafyada olduğu gibi, merkezi otoritenin planlı bir yerleşim düzeninin olduğu belirgindir. Eski yerleşimler devam ederken krallık ayrıca eyalet merkezleri, ana yollar üzerinde kaleler gibi yeni inşa faaliyetlerinde bulunmuştur. Kafkasya ve İran'a ulaşan önemli yolların ve Aras Vadisi gibi bereketli bir coğrafyanın bulunduğu dağ ve yakın çevresine Urartu oldukça önem vermiş görünür. Bu güçlü merkezi otoritenin uyguladığı sistem sayesinde nüfus oldukça artmıştır. Yeni oluşan bu sosyo-ekonomik düzen ayrıca her türlü arazi ve yerleşim türünün kullanılmasına yol açmıştır.

Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT
Mustafa Kemal Üniversitesi
Arkeoloji Bölümü

Aktaş kalesi (174/3), Orta Demir Çağ/Urartu Krallığı, aşağıda İğdır Ovası/Aras Vadisi.

** Bozkurt-Kurgan Nekropolü Kazı ve Yüzey Araştırması, T.C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve destekleriyle gerçekleştirilmektedir. Ağrı Valiği ve Doğubayazıt Kaymakamlığı'nın yanı sıra Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı ve Türk Tarih Kurumu projeleriyle de çalışmalarımız desteklenmektedir. Her iki çalışma, ayrıca TÜBİTAK projeleri çerçevesinde çalışılmıştır. Tüm bu kurumlara teşekkür bizim için zevkli bir görevdir.

Aktaş kalesi (174/3), batı duvarı ve girişi.